

Kłosińska, Elżbieta Małgorzata

Sprawozdanie z badań na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Perespie, pow. tomaszowski, w sezonach 2003-2004

Archeologia Polski Środkowowschodniej 8, 63-69

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

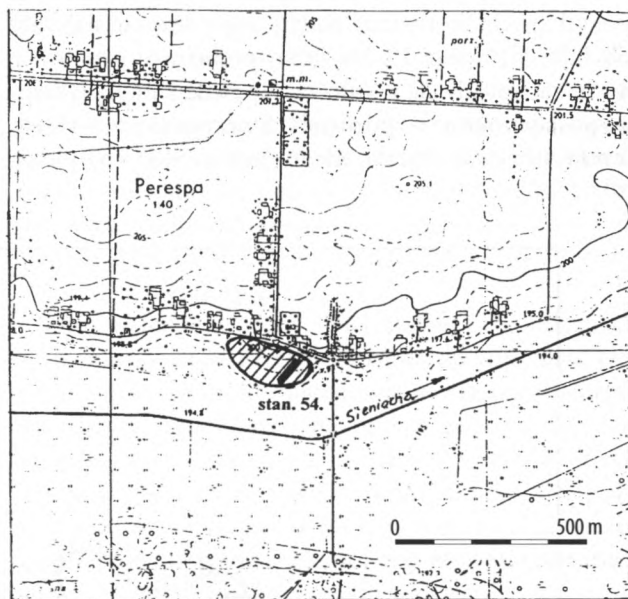
ELŻBIETA MAŁGORZATA KŁOSIŃSKA

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ NA CMENARZYSKU LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ W PERESPIE, POW. TOMASZOWSKI, W SEZONACH 2003-2004

Cmentarzisko ludności kultury łużyckiej w Perespie, pow. tomaszowski, woj. lubelskie, jako obiekt archeologiczny, będący miejscem występowania grobów popielnicowych, znane jest co najmniej od okresu międzywojennego, gdy wskutek różnorodnych działań gospodarczych i infrastrukturalnych (rolnictwo, melioracja, budowa drogi), sukcesywnie wydobywano „garnki z kośćmi”. Groby ulegały zazwyczaj natychmiastowemu zniszczeniu, a część urn zabezpieczono na terenie zabudowań plebani w Perespie. W chwili obecnej los tych zabytków pozostaje nieznanymi¹. Nie jest wykluczone, że na „garnki rosące w ziemi” (por. A. Abramowicz 1983, s. 30-52), natrafiano także dużo wcześniej, np. we wczesnym średniowieczu, a także w okresie nowożytnym. Jak się wydaje, ludność zamieszkująca Perespę w wieku XVI, mogła mieć nawet świadomość istnienia na tym terenie starego, pogańskiego cmentarzyska (E. Kłosińska 2004, s. 27).

Dopiero w 2001 roku, po dokonaniu kolejnego przypadkowego odkrycia grobu popielnicowego, o cmentarzysku w Perespie dowiedzieli się archeolodzy. W 2003 roku podjęto tu systematyczne badania wykopaliskowe, którymi kierowała autorka sprawozdania, przy współpracy Marcina Piotrowskiego z Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie. W ciągu dwóch sezonów badawczych, na stosunkowo niewielkim obszarze, rozpoznano przestrzeń reliktową, bardzo intensywnie nasyoną różnymi obiektami kulturowymi i zabytkami (E. Kłosińska, M. Piotrowski 2005, s. 386). Rezultaty tych badań, odzwierciedlające niemal nieprzerwane od wczesnej epoki brązu osadnictwo w obrębie badanego stanowiska, objęte zostaną osobnymi sprawozdaniami, a także obszernymi opracowaniami.

Stanowisko 54 w Perespie zlokalizowane zostało na słabo wyodrębniającym się cyplu na północnym brzegu rzeki Sieniochy (lewego dopływu Huczwy).

Ryc. 1. Perespa, pow. Tomaszów Lubelski, stan. 54. Lokalizacja stanowiska z zaznaczeniem cmentarzyska ludności kultury łużyckiej (fragment mapy 1 : 25 000. Powiat Tomaszów Lubelski. Województwo lubelskie. Wydawca – Zarząd Szt[abu]. Gen[eralnego]. Warszawa 1965).

Na podstawie obserwacji rozrzutu łużyckiego materiału zabytkowego na powierzchni stanowiska, a także po wskazaniu przez odkrywcę miejsca, gdzie ostatnio wydobyto popielnicę, ustalony został kształt i zasięg cmentarzyska. Przyjęto, że nekropola znajdowała się w południowo-wschodniej części cypla, w zasięgu jego największej kulminacji (ryc. 1), a urny ustawiano w układzie liniowym. Przypuszczenia te potwierdziły się w trakcie badań. Osadnictwo, które tu miało miejsce po zakończeniu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w poważny sposób naruszyło substancję cmentarzyska (ryc. 2). Na przebadanym obszarze, wynoszącym około 3 arów, zlokalizowano zaledwie 23 groby, chociaż doświadczenie uczy, że łużyckie nekropole charakteryzowały się znacznym zagęszczeniem tego typu obiektów. Istnieje także jeszcze niepotwierdzona badaniami moż-

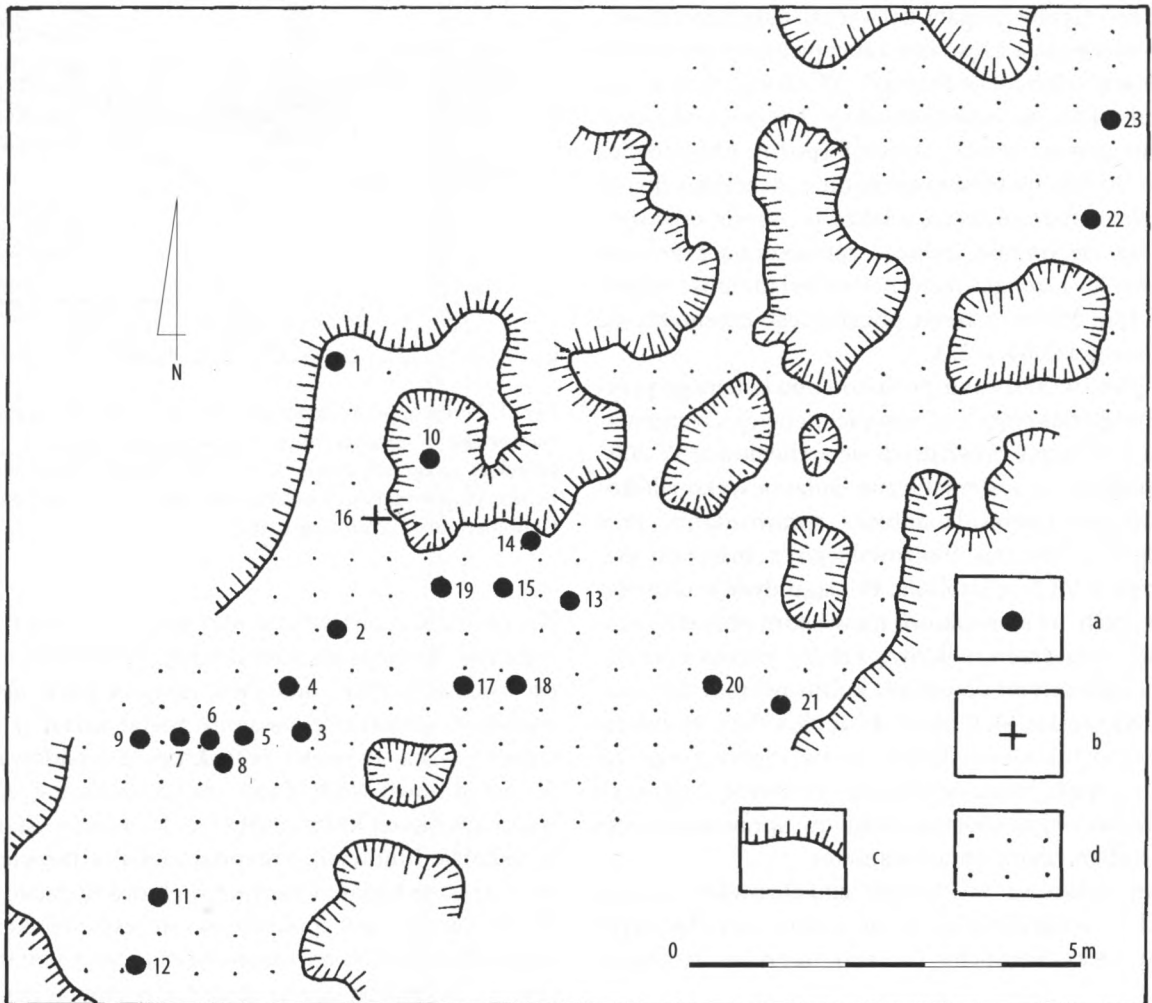
¹ Informacje te pochodzą od najstarszego mieszkańca Perespy – pana Antoniego Jakubiaka, a także od miejscowego miłośnika archeologii – pana Wiesława Drąszcza.

liwość, że odsłonięta przestrzeń reliktywa odpowiadała pierwotnej sytuacji, panującej na skraju cmentarzyska, gdzie groby mogły rzeczywiście występować w pewnym rozrzedzeniu.

W roku 2003 odkryto 20 grobów, wśród których zdecydowanie przeważały pochówki ciałałpalne, popielnicowe. Do tej liczby zaliczono również urnę oznaczoną numerem 1 (ryc. 3: 1), zawartość której została wysypana przez przypadkowego odkrywcę i przepadła bezpowrotnie. Lokalizacja tego zabytku była jednak dość dokładnie wskazana przez znalazcę, co potwierdziły fragmenty urny znalezione w miejscu wskazania. Do typowych łużyckich grobów popielnicowych pozyskanych w trakcie badań tego sezonu należały obiekty 2-15 oraz 17-20. Tylko popielnice grobów 3, 4 i 20 zachowały się w całości, zapewne z racji głębszego posadowienia. W pozostałych przypadkach wylewy, a nawet brzuśce naczyń uległy zniszczeniu i były roz-

wleczone przez orkę; niekiedy leżały obok grobów lub też zapadły się do wnętrza popielnic.

Zaobserwowano, że niektóre urny zalegały w nietypowych konfiguracjach, wynikających zapewne z intencjonalnych działań ludności użytkującej cmentarzysko, bądź też z naturalnych procesów podepozycyjnych albo ludzkiej ingerencji, mającej tu miejsce w dawnych wiekach. Interesującym przykładem tej ostatniej sytuacji jest – jak się wydaje – grób 10, który odkryto w XVI wieku podczas kopania jamy gospodarczej. Urna wpadła wtedy do wnętrza jamy i odwróciła się do góry dnem (E. Kłosińska 2004, s. 26, fot. 1). Znalazca próbował spenetrować zawartość popielnicy, wybijając w jej dnie otwór, w pobliżu którego zarejestrowano ubytek kości. Podobna sytuacja mogła też się wydarzyć w przypadku grobu 14, gdzie około 15 cm pod dnem popielnicy znajdowało się zagłębienie ściany gospodarczego obiektu nowożytnego, wykopanego

Ryc. 2. Perespa, pow. Tomaszów Lubelski, stan. 54. Plan sytuacyjny cmentarzyska: a – grób ciałałpalny popielnicowy; b – grób ciałałpalny bezpopielnicowy; c – zasięg zniszczeń, wynikłych z późniejszego osadnictwa; d – poziomy spąg warstwy kulturowej. Rys. E. M. Kłosińska

prawdopodobnie również w wieku XVI. Inny, unikatowy w skali Lubelszczyzny, stratygraficzny układ miał natomiast miejsce w przypadku dziecięcego grobu 20. Został on posadowiony w obrębie wypełnionego niemal do końca obiektu osadowego ludności kultury trzcinieckiej, a zaistnienie tak czytelnej stratygrafii stworzyło możliwość interpretacji pewnych ważnych faktów kulturowych, mających miejsce w epoce brązu na wymienionym terytorium (E. Kłosińska 2005a, s. 164). Równie interesujący przykład „mikrostratygrafii” (a także istnienia szczególnych więzi społecznych i kultu przodków), zaobserwowano w przypadku grobu 8, gdzie trzy urny ustawiono jedna na drugiej (E. Kłosińska, M. Piotrowski 2005, fot. 3). Można przypuszczać, że naczynia te (ryc. 4: 1-3), wykonano w pewnym – raczej niewielkim – odstępie czasu, a pochówki przebiegały w podobnym następstwie, lub też – co wydaje się mniej prawdopodobne – ceremonia miała charakter jednorazowego aktu.

W sezonie badawczym 2003 natrafiono na jedyny jak dotąd na cmentarzysku w Perespie, pochówek bezpopielnicowy – grób 16. Zwarta i regularna pryzma kości o prostokątnym kształcie, wskazuje na użycie w tym przypadku jakiegoś pojemnika z surowca organicznego, np. z drewna.

W trakcie badań 2004 roku odkryto zaledwie trzy popielnicowe groby ludności kultury łużyckiej: 21, 22, 23. Tylko grób 21 zachował się w miarę dobrze, a popielnica miała utraconą szyję i wylew (ryc. 3: 2). Z pozostałych dwu, *in situ* zarejestrowano jedynie fragmenty den i przechylonych na bok brzuśców; kości i pozostałości górnych partii urn zostały rozwleczone w pewnej odległości od grobów.

W obu sezonach wykopaliskowych zarówno z powierzchni stanowiska, jak i z warstwy kulturowej pozyskano wielką ilość fragmentów ceramiki łużyckiej, którą z pewnością można łączyć z okresem użytkowania cmentarzyska (E. Kłosińska, M. Piotrowski 2005, ryc. 7-9). Część z nich to niewątpliwie fragmenty zniszczonych popielnic (masywne wylewy, brzuśce i dna), a część to relikty ceramiki obrzędowej, np. pucharków ulwóweckich, użytkowanych w przestrzeni cmentarzyska (tamże, ryc. 7: 15, 16).

Cmentarzysko w Perespie (a właściwie jego odsłonięta część), pod względem rozplanowania przestrzeni sakralnej nie różni się zasadniczo od innych nekropoli ludności kultury łużyckiej na Lubelszczyźnie (por. E. Kłosińska, T. Klisz 2003, s. 59). Groby ustawiano w rzędzie, starając się nawiązać do osi wschód – zachód (ryc. 2). Nie ulega kwestii, iż oprócz panującej kremacji, ta właśnie cecha cmentarzyska wskazywała na uprawianie kultów solarnych przez jego użytkowników. Z innych rysów obrządku pogrzebowego, które należałoby tu wstępnie wymienić, na pierwszy plan

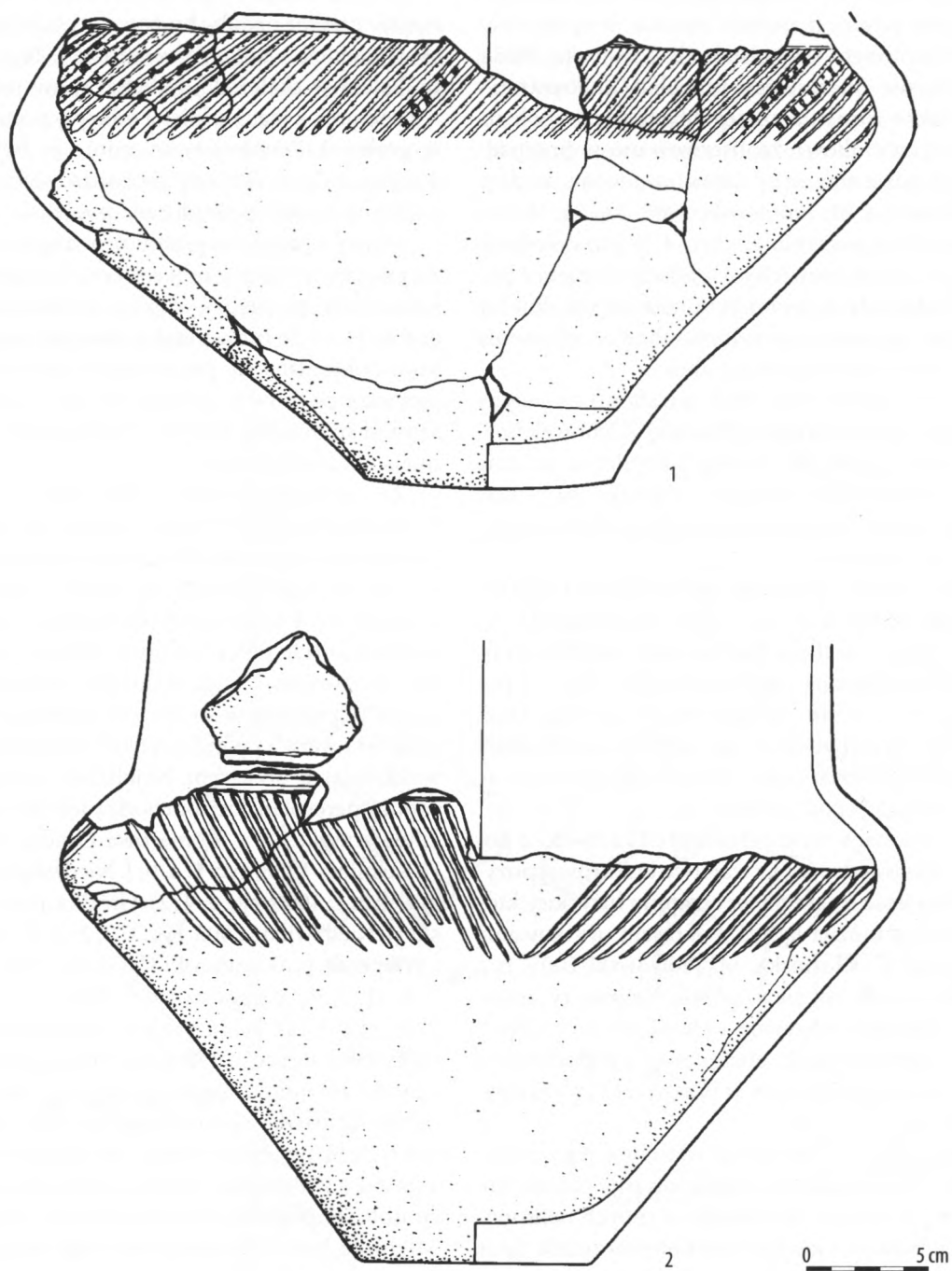
wysuwają się: anatomiczny układ jednostkowych pochówków w popielnicach, dostosowywanie wielkości pojemników na kości do wieku i postury zmarłych, obecność krzemieni i belemnitów („kamieni piorunowych”) pomiędzy kośćmi, obecność spalonych kości zwierzęcych.²

Do osobistego wyposażenia zmarłych należały niezwykle rzadkie ozdoby brązowe, występujące w jednym asortymencie – kolczyków (groby 4, 20, 23). Swoistym unikatem w skali całej Lubelszczyzny jest miniaturowy paciorek z masy szklistej odkryty pomiędzy kośćmi w grobie 9. Przedmioty te, mimo że były wyłączone z ognia stosu, zachowały się bardzo słabo, lub też rozpadły się w trakcie eksploracji popielnic.

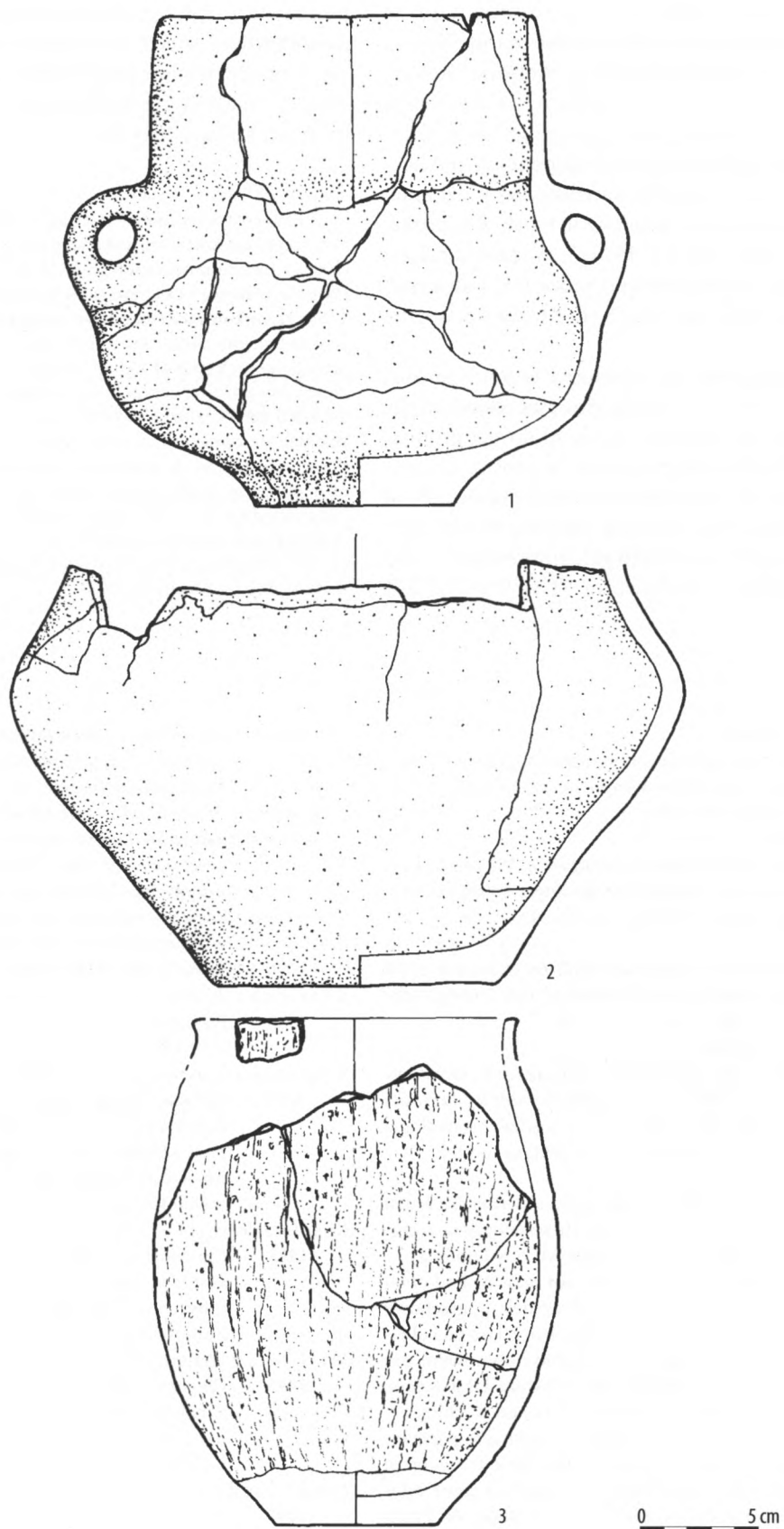
Warto również wspomnieć o fragmencie tulei glinianej, czy też formy odlewniczej (?), który został zlokalizowany pomiędzy kośćmi w bezpopielnicowym grobie 16. O ile funkcjonalna interpretacja tego przedmiotu okazałaby się poprawna, to grób 16 zawierałby pierwszy pochówek kowala na Lubelszczyźnie, a tym samym stanowiłby kolejny z nielicznych dowodów na miejscową metalurgię.

Ze wstępnej oceny materiałów ceramicznych z cmentarzyska w Perespie wynika, że większość popielnic oraz ceramiki obrzędowej nawiązuje wyraźnie do naczyń spotykanych na innych nekropolach Lubelszczyzny, a także na wielu obiektach sepulkralnych użytkowanych przez ludność kultury łużyckiej poza tym terytorium. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza tak szczególnie popularnej w strefie pól popielnicowych formy, jaką była waza z cylindrycznym wylewem i odwrotnie stożkowatym brzuścem. Najbliższe nawiązania do ceramiki perespiańskiej pochodzą jednak z okolicznych cmentarzysk, np. z Komarowa-Osady, pow. zamojski (J. Kuśnierz 1988, ryc. 1: a, b; J. Niedźwiedź 1989, ryc. 2: 1, 2, 4; 3: 2; 1990, ryc. 2: 1, 2), Gródka, pow. hrubieszowski (J. Niedźwiedź 2003, ryc. 1: 3; 2: 2; 4), czy Topornicy i Wieprza, pow. zamojski (J. Głosik 1958, tabl. 50: 1, 4, 5, 8; 51: 1; W. Misiewicz 1985, tabl. 1, 3-5; S. Dziedziak 2003, ryc. 4-12). Na łużyckich cmentarzyskach użytkowanych w dorzeczu Wieprza i Bugu powszechnie stosowano również zbliżoną konwencję ornamentacyjną ceramiki: pasma skośnych, jedno- lub dwukierunkowych żłobków, umieszczanych na barku naczynia. Urna z grobu 1 w Perespie, została ozdobiona w analogiczny sposób, jak popielnica z cmentarzyska w miejscowości Młyniska koło Włodzimierza Wołyńskiego na Ukrainie.

² Interpretacja stosowania wymienionych zwyczajów, a także kultywowania innych jeszcze funeralnych norm grupowych i indywidualnych w postępowaniu ze zmarłymi, zostanie przedstawiona w przygotowywanym, szczegółowym opracowaniu materiałów z cmentarzyska w Perespie.

Ryc. 3. Perespa, pow. Tomaszów Lubelski, stan. 54. Popielnice: 1 – z grobu 1; 2 – z grobu 21. Rys. E. M. Kłosińska, R. Galej.

Ryc. 4. Perespa, pow. Tomaszów Lubelski, stan. 54. Popielnice: 1-3 – z grobu 8, w układzie stratygraficznym. Rys. E. M. Kłosińska, R. Galej.

nie (T. Węgrzynowicz 1963, ryc. 2: g), a urnę z grobu 21 w zakresie ornamentu porównać można np. do naczynia z cmentarzyska w Bezku, pow. chełmski (E. Kłosińska 2005b, ryc. 1: 1). Do rzadkich na nekropoli w Perespie zaliczyć trzeba formy specjalne, jak wymienione wcześniej, zachowane we fragmentach pucharów ulwóweckie oraz niewielki, kanelurowany dzbanek z dwoma występnymi przy nasadzie ucha (E. Kłosińska, M. Piotrowski 2005, tabl. VI: 15, 16). Wyrazem zakarpackich – gawskich oddziaływań może być natomiast bogato zdobiona urna z grobu 15 (E. Kłosińska, w druku, ryc. 1: 19).

Nie jest wykluczone, że nekropola w Perespie, zanim została zniszczona przez późniejsze osadnictwo, charakteryzowała się znacznie większą ilością grobów (powyżej 100). Wedle wstępnej oceny wydobytych źródeł sądzić można, iż cmentarzysko funkcjonowało od fazy HB1, zapewne aż po początki wczesnej epoki żelaza włącznie. Szczupły, lecz niezwykle interesujący zbiór lużyckich zabytków ze stanowiska 54 w Perespie jest

poddawany obecnie gruntownej analizie³, która może zweryfikować nieco te wstępne ustalenia. Przewiduje się również wznowienie badań na tym stanowisku, m.in. w nadziei na pozyskanie dalszych materiałów ludności kultury lużyckiej.

³ Elementem tej analizy jest m.in. antropologiczna ocena ludzkich szczątków kostnych, wykonana przez Stanisława Gronkiewicza (2006) z Instytutu Antropologii PAN we Wrocławiu. Przewiduje się również naukową ocenę zwęglonego ziarna znalezionej w grobie 2 oraz szczątków zwierzęcych, występujących w kilku pochówkach, a także badania chemiczno-przyrodnicze na podstawie pobranych prób glebowych (por. D. Urban 2004, s. 41-46, fot. 26, 27). Planuje się szczegółową analizę ceramiki (typologia, technologia) oraz uzyskanie kilku dat ¹⁴C z przepalonych kości ludzkich. W przygotowaniu znajduje się opracowanie materiałów krzemienych z cmentarzyska w Perespie, na tle szerszej perspektywy użytkowania krzemienia w obrządku pogrzebowym przez ludność kultury lużyckiej na Lubelszczyźnie. W 2002 roku powstało natomiast opracowanie mikroregionu osadniczego nad Sieniochą, przedstawione następnie na XXI Międzynarodowej Konferencji Sprawozdawczej w Chełmie w 2002 roku (E. Kłosińska 2003).

LITERATURA

- Abramowicz Andrzej
1983 *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce. Część I. Od średniowiecza po czasy saskie i świt oświecenia*. Wrocław.
- Dziedziak Sylwia
2003 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Wieprzcu, pow. Zamość, woj. lubelskie*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 6 (2001), s. 222-243.
- Głosik Jerzy
1958 *Cmentarzysko ciałopalne kultury lużyckiej z IV okresu epoki brązu w Topornicy, pow. Zamość*. Materiały Starożytne 3, s. 155-206.
- Gronkiewicz Stanisław
2006 *Analiza antropologiczna przepalonych szczątków kostnych z cmentarzyska ludności kultury lużyckiej w Perespie, pow. Tomaszów Lubelski*. Archeologia Polski Środkowoschodniej (w tym tomie).
- Kłosińska Elżbieta
2003 *Osadnictwo lużyckie nad Sieniochą w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza* (maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie).
2004 *O pewnym grobie odkrytym dwa razy*. W: Pod opieką bóstw nieba i ziemi. Obrządek pogrzebowy w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza na Lubelszczyźnie. (Katalog wystawy pod honorowym patronatem Jego Magnificencji Rektora UMCS prof. dr. hab. Mariana Harasimiuka). Lublin, s. 25-28.
2005a *Na południowo-wschodnich peryferiach popielnicowego świata – sytuacja kulturowa i osadnicza w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza w dorzeczu Huczwy i górnego Bugu*. W: Problemy kultury wysockiej, red. S. Czopek. Rzeszów, s. 161-192.
- 2005b *Zapomniane cmentarzysko ludności kultury lużyckiej w Bezku, pow. Chełm*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 7, s. 211-215.
/w druku/ *Problematyka wschodnio- i środkowoeuropejskich powiązań Lubelszczyzny w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza, w świetle dotychczasowego stanu badań oraz zasobu źródeł*. W: Dalekosiężna wymiana handlowa w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza. Materiały z konferencji we Wrocławiu 19-20 kwietnia 2005 r. Wrocław.
- Kłosińska Elżbieta, Kłisz Tomasz
2003 *Po śmierci ku Słońcu*. Z Otchłani Wieków 58: 1-4, s. 59-67.
- Kłosińska Elżbieta, Piotrowski Marcin
2005 *Wstępne wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 54 w Perespie, gm. Tyszowce, w sezonach 2003-2004*. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 26, s. 385-408.
- Kuśnierz Jerzy
1988 *Cmentarzysko ciałopalne kultury lużyckiej w Komarowie, stan. 9*. W: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1988 roku. Zamość, s. 18-20.
- Misiewicz Waleria
1985 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Topornicy, woj. zamojskie. Badania Muzeum Okręgowego w Lublinie z roku 1957*. Studia i Materiały Lubelskie 10, s. 7-31.
- Niedźwiedź Józef
1989 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Komarowie, stan. 9, woj. zamojskie*. W: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1989 roku. Zamość, s. 19-22.

- 1990 *Badania archeologiczne na stan. 9 w Komarowie.* W: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1990 roku, red. Zespół W[ojewódzkiego]O[środka]A[rcheologiczno-K[onserwatorskiego]. Zamość, s. 30-33.
- 2003 *Badania ratownicze na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gródku nad Bugiem stan. 1B, pow. Hrubieszów w 2000 r.* *Archeologia Polski Środkowo-wschodniej* 6 (2001), s. 70-75.
- Urban Danuta
2004 *Siedliska hydrogeniczne oraz geneza i ewolucja wybranych torfowisk dolinowych Wyżyny Lubelskiej i Wołyńskiej.* Lublin 2004.
- Węgrzynowicz Teresa
1963 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Młyniskach dawniej pow. Włodzimierz Wołyński.* *Wiadomości Archeologiczne* 29: 1, s. 9-28.

ELŻBIETA M. KŁOSIŃSKA

**REPORT ON EXCAVATIONS AT A CEMETERY OF THE PEOPLE OF THE LUSATIAN CULTURE IN PERESPA,
TOMASZÓW LUBELSKI DISTRICT IN SEASONS 2003-2004**

SUMMARY

The cemetery of the people of the Lusatian culture in Perespa was destroyed deeply by colonization processes in the Roman period, in the early Middle Ages and the modern times but the greatest destruction has taken place from the time between the Wars. Only just in 2001, after the next accidental discovery of an urn grave, a knowledge of subsisting of a burial ground in Perespa reached archaeologists' ears. In 2003 systematic archaeological investigations were undertaken there. During two seasons of research works, on relatively not large surface, the relic space, very intensively replete of various cultural objects and artefacts, was examined. On the investigated place, covering the zone of approximately 3 ares, only 23 graves were recognized. Prevailing lots of them (no 1-15, 17-23) contained cremation burials with remains deposited in an anatomical order, in clay cinerary urns. Proportions of containers for bones depended on an age and a posture of the dead. In magic practices there were used flint objects and, so called, thunderstones (belemnites) that were placed among bones. Small jewels made of bronze and glass completed personal furnishing of a dead man.

In the investigative season 2003 there was found a unique burial on the cemetery in Perespa (grave 16). It didn't include a classical clay urn. A regular and compact, almost rectangular in shape concentration of bones, exposed directly in the ground, evidences that a certain container made of organic raw-material, e.g. timber one could be used in this case. In the midst of bones, a piece of a socket or a casting-mould was recorded.

In both periods of excavations, from the surface of the site as well as cultural layer, lots of fragments of ceramics of the Lusatian culture were collected. They can be surely connected with the stage of exploitation of the cemetery. Some of them are undoubtedly fragments of damaged urns (massive rims, pieces of bellies and bottoms) but some can be the rest of ceremonial pots, e.g. the Ulwówek beakers, utilized in the cemetery space. It is not unlikely that the necropolis in Perespa, before it was destroyed by later settlement, had been characterized by a greater number of graves (more than 100). In accordance with a preliminary valuation of received sources, one can suppose that the cemetery functioned from the phase HB1 of the Bronze Age till the beginning of the early Iron Age inclusive.

Dr Elżbieta Małgorzata Kłosińska
Instytut Archeologii UMCS
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
e-klosinska@o2.pl